

ORTUTAY GYULA – MAGÁRÓL ÉS MÁSOKRÓL

Száz éve született a magyar művelődéspolitikai kiemelkedő hatású és befolyású alakja, az etnográfus Ortutay Gyula. Az évforduló alkalmából került a könyvesboltokba a tudós 1938–1977 között írt *Naplója*, amelyet fia, Tamás őrzött meg, tiszteletben tartva apja végakarátát, amely szerint az csak a halála után harminc évvel hozható nyilvánosságra.

Ortutay Szabadkán született, 1910. március 24-én. A szegedi egyetemen 1934-ben megszerzett magyar–latin–görög szakos tanári és bölcsészdoktori oklevele után életútja öt, jól elkülöníthető szakaszra osztható. Az *első* 1935-től 1945-ig tart. 1935-ben gyakornok a Magyar Nemzeti Múzeumban, majd még ez évtől 1944-ig a Magyar Rádió tisztviselője, közben Kozma Miklós, a Magyar Rádió és a Magyar Távírási Iroda (MTI) elnöke, illetve a belügyminiszter fiainak házitanítója. Emellett néprajztudományi kutatásokat végez, publikál: elsősorban folklórral, népmese- és balladakutatással foglalkozik. Politikai és tudományos pályája később is párhuzamosan halad. 1942-ben részt vesz a Magyar Történelmi Emlékbizottság megszervezésében, majd a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKgP) polgári tagozatához csatlakozik, 1943-tól ennek egyik vezetője. Erőteljesen szimpatizál és együttműködik a baloldallal, a kommunista párttal. Mindez meghatározza a világháború utáni pozícióját.

A *második szakasz* 1945-től 1953-ig terjed. E periódusban nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő. 1945-től az FKgP Országos Intéző Bizottságának, 1946–47-ben megszakítással a Politikai Bizottságának tagja, 1948–49-ben a párt egyik társelnöke. Az MKP-vel való feltétlen együttműködés híve, az ezt szorgalmazó Ortutay–Oltványi-csoport névadó vezéralakja. 1949-től a Magyar Függetlenségi Népfront Országos Tanácsának tagja. 1945-től 47-ig a Magyar Központi Híradó Rt. (Rádió, MTI, Filmhíradó) igazgatóságának elnöke, 1947 és 50 között vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd 1952-ig a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának elnöke. Miniszterként 1948–49-ben a Magyar Tudományos Tanács társelnöke. Tudományos vonalon 1945-től az MTA levelező tagja, majd

1946-tól az 1945-ben elhunyt Viski Károly örökébe lépve, a budapesti egyetemen a néprajz ny. r., 1951-től a folklór tanszék tszvv. egyetemi tanára. 1949-ben megválasztják a Magyar Néprajzi Társaság elnökévé, e tiszteről 1956 végén lemond.

A *harmadik szakasz* rövid és egysíkú: 1953-tól Ortutay csak oktat és kutat, s bár 1954-ben az akkor alakult Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagjává választják, ez számára semmilyen politikai befolyást nem jelent. A *negyedik szakaszban* viszont, 1957-től 1964-ig, ismét a hatalom legfelső köreihez tartozik. E periódusban a Népfront főtitkára, emellett 1957-től 63-ig az ELTE rektora. 1958-tól ismét – immár haláláig – országgyűlési képviselő, emellett a kollektív államfői testület, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja. Tudományos vonalon 1958-tól az MTA rendes tagja, ugyanezen évtől ismét – szintén haláláig – a Magyar Néprajzi Társaság elnöke. Továbbra is tanszékvezető.

Az *ötödik szakaszban* (1964–78) politikusként már nincs az első vonalban. 1964-től a HNF egyik al-elnöke és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) elnöke. Képviselőként 1970-től az országgyűlés kulturális bizottságának elnöke, 1971-től az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának vezetőségi tagja és továbbra is tagja az Elnöki Tanácsnak. Tudományos szervezői munkássága kiteljesedik: 1967-től haláláig az általa alapított MTA Néprajzi Kutatócsoport igazgatója, emiatt az egyetemen 1968-ban leköszön tanszékvezetői tiszteről, s címzetes egyetemi tanár marad. 1967–70-ben az MTA I. osztályának titkára, majd 1973-ig elnöke (a két funkció azonban, csak az elnevezés változott). 1978. március 22-én hunyt el Budapesten.

Hazai és külföldi kitüntetései és címei, tudományos társasági tisztségei, folyóirat-, lexikon- és sorozatszerkesztői munkásságának elemei szinte felsorolhatatlanok. 1936-ban és 1942-ben Baumgarten-díjat, 1972-ben MTA Akadémiai Nagydíjat és nemzetközi Herder-díjat, 1975-ben Állami Díjat, 1946–70 között további kilenc magyar és öt külföldi (bolgár, finn, lengyel, román) állami kitüntetést kap. Nyolc külföldi akadémia, illetve tudományos társaság választja tagjává vagy tisztségviselőjévé,

a Helsinki Egyetem díszdoktorrá avatja. 1935–37 között és 1942–43-ban a *Magyarságtudomány*, 1946-tól 50-ig a *Folia Ethnographica. Forum*, 1949-től 56-ig az *Ethnographia* szerkesztője, 1950-től haláláig az *Acta Ethnographica* fő-, illetve felelős szerkesztője, 1967-től az MTA *Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei* felelős szerkesztője, majd haláláig szerkesztőbizottsági tagja. A TIT elnökeként haláláig a *Valóság* szerkesztő bizottságának is elnöke. Szerkesztője az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény*, a *Hungarian Folk Art*, a *Múlt magyar tudosai* sorozatoknak, főszerkesztője az öt kötetes *Magyar Néprajzi Lexikon*nak, amelynek csak az első kötetét érte meg.

Az általa írt *Napló* nem folyamatos. Ortutay azokban az időkben, amikor magas pozíciót töltött be, nem tudott időt szakítani a feljegyzésekre. Így például 1944 márciusától 1950 márciusáig csak néhány bejegyzés maradt fenn, s ugyanez a helyzet az 1957 nyaratól 1964 januárjáig terjedő közel nyolc év esetében. Foghíjasak az 1950–52-es évek. 1956. október 23-a után pedig 1957. június 10-ei az első bejegyzés. Igaz viszont, hogy az 1956/57-es időszakra vonatkozó feljegyzéseket 1957. június 11-től bemásolta, így az akkor vele történtek rekonstruálhatóak. Mindez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a vezetői megbízások – és a politikai befolyás – szempontjából legfontosabb évekről nincs naplójegyzet. Persze Ortutay utólag, egy-egy esemény vagy jelenség kapcsán, rendszeresen visszautalt a vele történetekre, de az érdeklődő ezzel csak a *Napló* folyamatos olvasása közben szembesül. Márpedig Ortutay politikai pályájának két meghatározó korszaka nyilvánvalóan a *koalíció* (1945–49) és *konzolidáció* (1957–64). E periódusok közös vonása a kommunista párt hatalmának megszilárdításáért minden eszközt igénybe vevő erőfeszítés, de míg 1947-től az egypárti diktatúrába való átmenet biztosítása, addig 1957 után a meglévő hatalom megtartása és konszolidálása volt a kitűzött (és elért) cél.

Ortutay 1947. március 17-e és 1950. február 25-e közötti miniszteri működése túlmutatott a vallás- és közoktatásügyi tárca vezetésén, mert olyan döntéseket hozott, illetve olyan döntések meghozatalában vett részt, amelyek az ország sorsát általában, széles összefüggésekben és hosszú távon meghatározták. *Művelődéspolitikánk alapelvei* című programbeszédét 1947. május 17-én elődjéhez, Keresztury Dezsőhöz hasonlóan az Országos Köznevelési Tanács, az Országos Szabadművelődési Tanács, a Magyar Művészeti Tanács, az MTA és a Sport Főtanács tagjai előtt mondta el, s ebben az autonómiák erősítéséről, a demokratikus öngazgatásról, az

állam nem intézmény-, hanem programfinanszírozó szerepéről beszélt. Mégis nevéhez – egyebek mellett – a szovjet pedagógiai és oktatásszervezési példák kritikátlan átvétele, az orosz nyelv kötelező oktatásának bevezetése, az iskolák államosítása és az egyetemek feldarabolása, az MTA politikai átszervezése és a tudományos élet ideológiai szempontú megregulázása, a könyvselejtezés és a központi tankönyvkiadás fűződik. Ortutay mégsem nyerhetett bebocsátást Rákosi belső köreibbe. Utólag jól látta, hogy kormányzati meggyengítésének első jele nem is annyira a Révai József által vezetett önálló Népművelési Minisztérium 1949 nyarán történt létrehozása, mint inkább Révai 1948. szeptember 16-ai, tehát már a pártegyesülés után, a MÁVAG dolgozói előtt elmondott *Munkásifjakat az egyetemekre és a középiskolákba* című beszéde volt, amelyben világossá tette, hogy a kultúrpolitikában (is) osztályszempontokat fognak érvényesíteni. Ortutay bukását – formálisan – végül az a kampány okozta, amely az MDP Központi Vezetőségének (KV) 1950. március 29-én nyilvánosságra hozott, a VKM munkájával kapcsolatos kérdésekről szóló a határozatával zárult. Ortutayt, mindezek ellenére, továbbra is a párt hívének tartották – és ő valóban az is maradt. Menesztését naplójában utólag két tényezővel magyarázta: egyrészt elfáradt és így nem tudta teljesíteni a Rákosiék elvárásait, másrészt több közeli munkatársa szembefordult vele, illetve ellene dolgozott.

Ortutay pályájának második meghatározó korszaka 1957-ben kezdődött, amikor a Hazafias Népfront főtitkára és az ELTE rektora lett. Párhuzamosan látta el ezeket az önmagukban is egész embert kívánó feladatokat – hogy oktatói, tudományos és egyéb választott tisztségeiről ne is beszéljünk.

Az újjászervezett MSZMP a személyesen Kádár János számára a Hazafias Népfront jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni. Minthogy az 1956-ban újraképződött többpártrendszer Kádárnak elfogadhatatlan volt, e szervezetben vélte megtalálni a volt koalíciós partnerekkel és a pártönkívüliekkel való kapcsolattartás megfelelő formáját. Kádár a társadalom rétegei közül az értelmiséggel különösen erősen szembehelyezkedett, s nem egy esetben a konszolidáció erőszakos módját választva, adminisztratív úton törte le az ellenállást (az írószövetség, az újságíró-szövetség feloszlata). Ilyen körülményekkel a háttérben Kádár, az Országgyűlés 1957. május 11-ei ülésén tartott záróbeszédében, fontos feladatnak nevezte a Népfront felélesztését. A szavakat tettek követték. Szükség volt olyan hiteles személyre, aki a szervezetet fe-

lelős vezetőként irányítja. Kádár így talált rá Ortutayra, akinek értelmiségi tekintélye és mozgalmi múltja éppen megfelelő volt. Formálisan kiszgazda politikuskak számított, de nem kompromittálódott a Rákosi-rendszerben, hiszen 1950-ben félreállították. Ortutay 1957. október 22-én foglalta el posztját. Kádár ezt követően is figyelmet fordított a Népfrontra, legmarkánsabb lépése az „aki nincs ellenünk az velünk van” elv meghirdetése volt. Ennek részletes indoklása 1962 novemberében, az MSZMP VIII. kongresszusának záróbeszédében hangzott el, de az elvet Kádár első ízben a Hazafias Népfront Országos Tanácsának ülésén fejtette ki, 1961. december 8-án.

Ortutay 1964. március 20-án, a Népfront III. kongresszusán köszönt le főtitkári tiszteről. A dátum korszakhatár-jellege több okból is nyilvánvaló. A munkásmozgalom-történetben kánonná emelt VIII. pártkongresszuson (1962. november 20–24.) határozatilag kimondták, hogy befejezték a szocializmus alapjainak lerakását. Kádár 1963. március 21-én az Országgyűlésben általános amnesztiát jelentett be, amely egyenes összefüggésben állt azzal, hogy az Egyesült Államok 1962. december 18-án határozati javaslatot terjesztett elő az ENSZ-ben a „magyar kérdés” napirendről való levételéről. 1964-re már nem volt szükség Ortutay múltjára és tekintélyére, mert a feladatát elvégezte, és személyisége bizonyos szempontból teherre is vált. Kádárt és Kállait – a Népfront elnökét – mind inkább zavarták magánéleti problémái – amelyekről a *Napló*ban bőven szó esik. Így egy nem kevésbé ismert és tekintélyes tudós-politikus léphetett az örökébe: az egykor parasztpárti – és szintén idén száz éve született – Erdei Ferenc.

Ami az ELTE-t illeti, 1956-ban számos egyetemi oktató részt vett a forradalomban. Kádár számára az egyetem mihamarabbi megregulázása legalább két ok miatt volt életbevágóan fontos. Egyrészt a bölcsész-, a jogász- és a pedagógusképzés megerősítésében rejlett a kommunista ideológia továbbélésének záloga. Másrészt ehhez az intézményhez kötődött a humán szellemi elit java része. Az egyetem e tekintetben lényegében diszponált a hazai tudományos élet felett: 1958-ban az MTA társadalomtudományokat művelő 41 (rendes és levelező) tagja közül 32-en (tehát 78%-ban!) az ELTE professzorai vagy nyugalmazott tanárai voltak. Az ország első számú tudományegyeteme élére politikai szempontból nagy hatású, tudományos szempontból magas rangú személyre volt szükség. Az Ortutay által 1957 nyarán átvett rektori tisztség tehát kiemelt felelősséggel bírt. Nemcsak

az egyetemet, de ennek révén az egész értelmiség- és oktatáspolitikát konszolidálni kellett. Ortutay sikerrel teljesítette a feladatot. 1957 szeptemberében az ELTE bölcsészkarába olvadt a Lenin Intézet. „Ellenforradalmi” tevékenységért 67 hallgató és 23 oktató ellen indult fegyelmi eljárás, közülük 24 hallgatót és 11 oktatót távolítottak el. 1958 nyarán, létszámcsökkentésre hivatkozva, további 36 oktatót helyeztek át más intézményekhez. 1958 szeptemberétől az ELTE két gyakorló iskolával bővült, létrejött a Tanárképző Tanács. 1959-től megindult az egyetemi oktatási reform előkészítése, a bevezetés 1963 őszén kezdődött meg. Ezzel összefüggésben 1963-ban eltörölték a felvételizők származás szerinti megkülönböztetését is. Öt év alatt a hallgatói állomány közel duplájára emelkedett: az 1958/59-es 2201 nappalis és 3318 levelezős létszám 1963/64-re 4665-re, illetve 4463-ra, tehát összességében 5519-ről 9128-ra nőtt. Ortutayt 1963-ban, hat évig tartó rektori működése után Sőtér István követte, folytatva a bölcsészkar rektorok sorát, hiszen 1950–66 között (az 1956–57-es jogász Világhy Miklós kivételével) csak e kar oktatói vezették az egyetemet.

Mindezekről a *Napló*ban kevés szó esik. Annál több a hazai néprajztudomány érdekében végzett erőfeszítéseiről, bár gyakran lekcinsnylően nyilatkozik pályatársairól. Tanulságos a szegedi egyetemi évek hatása. Ortutay hallgatóként részt vett a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma megalapításában és munkájában, s az akkor kötött barátságok egész életén át elkísérték. A kör egykori tagjai (Baróti Dezső, Buday György, Hont Ferenc, Radnóti Miklósné, Reitzer Béla, Tolnai Gábor stb.) később is szoros kapcsolatban maradtak. Érdekesek a kiszgazda kapcsolataira vonatkozó adatok. A mozgalmi múlt átívelt a politikai rendszereken, s a (volt) kiszgazdák (pl. Barcs Sándor, Bognár József, Mihályfi Ernő) az ötvenes évek elejétől a szintén kiszgazda Dobi István államfőnél minden január 1-jén összegyűltek találkozára. S végül a magánélet: bár a Kemény Zsuzsa mozdulatművésszel kötött házasságában végig kitartott, Ortutay megdöbbenő részletességgel beszél a saját és mások szeretőiről. A meglepő ebben nem maga a tény, hanem az intenzitás, a leplezetlenség és a kortalanság.

Az efféle személyes hangvételű írásművet szerzője általában nem a nyilvánosságnak szánja. Ez igaz erre a műre is: Ortutay *Naplója* cenzúrázatlan. Éppen ebben rejlik értéke: a Rákosi-, illetve a Kádár-korszak meghatározó értelmiségi politikusai közül ilyen részletességű és terjedelmű, ilyen őszintén kritikus, és ilyen időben átfogó személyes

írasmű még nem látott napvilágot. A szerkesztés és a sajtó alá rendezés munkáját Markó László végezte, aki történettudományi segédkönyvek összeállítására terén eddig is komoly eredményeket ért el. A *Napló* jegyzetapparátusa lenyűgöző: a három kötet összesen közel hatszáz jegyzetet tartalmaz.

Ortutay Gyula pályája és közéleti részvétele jelesként is felfogható, ő a Rákosi-, de különösen a Kádár-rendszer tipikus értelmiségi alakja. *Napló-*

ja elsősorban nem családtörténeti adattár, hanem legfőképpen arra világít rá, miként szolgálta ki és hogyan látta belülről a 20. század értelmiségi elite a politikai hatalmat. Elolvasását mindenkinek ajánlom.

(Ortutay Gyula: *Napló I–III*. Szerkesztette és a jegyzeteket írta: Markó László. Alexandra Kiadó, Pécs, 2009–2010.)

